

O'ZBEK TILIDA IDIOMALARNING SEMANTIK VA STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Himmatov Ilyos

TerDU Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi

2 kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11124670>

ARTICLE INFO

Received: 4th April 2024

Accepted: 6th May 2024

Published: 7th May 2024

KEYWORDS

idiomatik birliklar, to'liq shakllangan idiomatik birliklar, frazeomatizm, idiomalarning semantik guruhlanishi.

Idiomatik birliklar alohida shakllangan (so'z birikmalari) yoki yaxlit shakllangan (murakkab va qo'shma so'zlar) bo'lishi mumkin. Semantik transpozitsiyaning tabiatiga ko'ra, alohida shakllangan birliklar o'z navbatida frazeomatizmlarga (toraytirilgan, kengaytirilgan yoki o'zgaruvchan ma'noli) va frazeologizmlarga (to'liq yoki qisman integral ma'noga ega) bo'linadi. To'liq shakllangan idiomatik birliklar toraygan, kengaygan, ko'chma va ko'chma ma'noli leksik birliklarga bo'linadi. Frazemali fe'llar idiomalar doirasida ko'rib chiqilib, to'liq ko'chirilgan ma'noli birliklarga va qisman ko'chirilgan ma'noli birliklarga bo'linadi.

Idiomalarning til tizimida paydo bo'lishiga doir holatlarni tadqiq etish dunyo tilshunoslari tomonidan ushbu turg'un birikmalarning turli mavzuviy guruhlariga ajratilishiga olib kelgan. Jumladan:

- diniy asoslarni ifodalovchi idiomalar (Muqaddas Qur'on oyatlari, musulmon e'tiqodiga mansub shar'iy qarashlardan tarkib topgan idiomalar; Injil syujetlari bilan bog'liq idiomalar – bibleizmlar);
- muayyan ijodkor faoliyatiga aloqador idiomalar;
- taom, yegulik nomlarini ifodalovchi idiomalar;
- somatik tushunchalarni ifodalovchi idiomalar;
- "hayvon" semantik komponentli idiomalar;
- maishiy buyumlarni ifodalovchi idiomalar¹.

O'zbek tilidagi idiomalarning hosil bo'lishini o'rganib, quyidagicha guruhlariga ajratish mumkin:

- diniy asoslar ishtirokida hosil bo'lgan idiomalar: *anqoning urug'i, almisoqdan qolgan*;
- taom, yegulik nomlari yordamida hosil bo'lgan idiomalar: *atala yegan, pichog'i moy ustida, bir qop yong'oq*;

¹ Qarang: Бегматова Г.Х. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш. Филолог.фан.бўйича фалс.док.дисс. – Термиз, 2021. – Б. 54.

- maishiy predmetlar yordamida hosil bo'lgan idiomalar: *tesha tegmagan, ketmoni uchmoq, kosasi oqarmoq, igna yutgan, latta chaynar, yumshoq supurgi;*
- somatik nomlar asosida hosil bo'lgan idiomalar: *qo'li uzun, tish tirnog'igacha, o'pkasi yo'q, og'zi qulog'ida, qo'l keldi, ichidan pishgan;*
- hayvon nomlari asosida hosil bo'lgan idiomalar: *ammamning buzog'i, qo'y og'zidan cho'p olmagan;*
- o'xshatish asosida hosil bo'lgan idiomalar: *tomdan tarasha tushganday, ikki tomchi suvday.*

Idiomalarning semantik o'ziga xosligi ularning nutqda yaxlit ko'chma ma'noda qo'llanilishi, bu ustama ma'no komponentlari anglatgan ma'noga aloqador emasligi bilan belgilanadi.

Idiomalar kelib chiqish manbasiga hamda ularga tegishli bo'lgan inson faoliyati sohasiga, tabiatga, tabiat hodisalariga qarab tasniflanadi. Idiomalarni mavzuviy tamoyil asosida tasniflash frazeologik birliklarning faqat kelib chiqishi va ma'nosini hisobga olgan holda, ularning lingvistik xususiyatlariga hech qanday ahamiyat bermaydi, balki lisoniy dunyo manzarasida ularni ma'lum bir mavzu sohasini aks ettirish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqishga imkon beradi. Idiomalarni o'rganish va tahlil qilishda mavzuviy yondashuv barchaga ma'lum va tadqiqotchilar tomonidan keng foydalanib kelingan. Idioma ushbu tilda so'zlashuvchi xalq tarixi, madaniyati, an'analari va adabiyoti bilan chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqqa tortilgan idiomalarning quyidagi mavzuviy guruhlari aniqlandi:

Qo'qqisdan sodir bo'lgan ish-harakatni ifodalovchi idiomalar: *tomdan tarasha tushganday;*

Yangilik holatini ifodalovchi idiomalar: *tesha tegmagan;*

Sirlilik holatini ifodalovchi idiomalar: *kosa tagida nim kosa;*

Moddiy yetuklikni ifodalovchi idiomalar: *qo'li uzun;*

Vaqtida harakat qilish kerakligini ifodalovchi idiomalar: *temirni issig'ida bosmoq;*

Moddiyati yaxshilanish holatini ifodalovchi: *kosasi oqarmoq;*

Insonning xususiyatlarini ifodalovchi idiomalar: *ammamning buzog'i, bir qop yong'oq;*

Ayyorlik holatini ifodalovchi idiomalar: *ichidan pishgan, pixini yorgan;*

Aqldan ozganlikni ifodalovchi idiomalar: *tomi ketgan;*

Xursandlik holatini ifodalovchi idiomalar: *terisiga sig'madi;*

To'liqlik holatini ifodalovchi idiomalar: *tish tirnog'igacha;*

Ozg'inlik holatini ifodalovchi idiomalar: *igna yutgan;*

Kamyoblik holatini ifodalovchi idiomalar: *anqoning urug'i;*

Eskilik holatini ifodalovchi idiomalar: *almisoqdan qolgan;*

Yoshlik, g'o'rlik holatini ifodalovchi idiomalar: *og'zidan ona suti ketmagan;*

Homiladorlik holatini ifodalovchi idiomalar: *tarvuz yutgan;*

O'xshashlik holatini ifodalovchi idiomalar: *ikki tomchi suvday.*

Bu guruhni uzoq davom ettirish mumkin. Idiomalar turli holatlar uchun xoslanadi. Xalqning ijtimoiy hayotidagi har bir ijtimoiy holat uchun ma'lum idiomalar mavjud.

Semantik jihatdan bo'linmaydigan birlik, uning mazmun va ma'nosini idiomaning tarkibiy qismlari ma'nolari yig'indisidan mutlaqo chiqarib bo'lmaydi, ularning semantik mustaqilligi butunlay yo'qolgan. Ular nutqiy muloqotning ajralmas qismidir, bular tilda qotib qolgan va o'zgarmagan idiomalar bo'lib, nutqni sezilarli darajada boyitib, uni rang-barang darajada ifodali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Рузикулова М. Идиоматика узбекского языка: Автореф.дис.канд. филол.наук. Самарканд, 1966. – 179 с.
2. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. Филол. фан. ном. дисс. – М., 1952.
3. Бегматова Г.Х. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш. Филолог.фан.бўйича фалс.док.дисс. – Термиз, 2021.
4. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филология фанлари д-ри (DSc) дисс... автореферати. – Самарқанд, 2019.
5. Раҳимова Ш. Инглиз тили идиоматик ибораларини ўзбек тилига ўгиришнинг лисоний хусусиятлари. Филол. фанл. бўйича фалс. докт. афтореф., – Тошкент. 2019.
6. Умурқулов Б. Ўзбек бадий насрининг лингво-услубий шаклланиш асослари. Фил.фан.д-ри (ДСс) дисс. Тошкент, 2020.

